

УДК 94:327

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕТНОПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ НАПРИКІНЦІ 1920–1930-х рр.

ГУЦАЛО Л. В.,
кандидат
історичних наук,
доцент кафедри
всесвітньої історії
Житомирського
державного
університету імені
Івана Франка

У статті проаналізовано зміни в національній політиці радянської влади наприкінці 1920–1930-х років. Ця еволюція супроводжувалася посиленням русифікаторських тенденцій, які наприкінці 30-х рр. XX століття стали домінуючими як у партії, так і у суспільстві.

Ключові слова: етнополітика, радянська влада, етнічні (національні) меншості, політика коренізації.

У сучасних умовах активного розвитку українсько-європейського стратегічного партнерства, пошуку нових шляхів порозуміння та злагоди суттєво зростає роль усебічного дослідження історії етнічних груп в Україні. Збереження національної тотожності меншин своєї держави допомагає зберегти особливості народу багатокультурної країни загалом.

Осмислення етнополітичних аспектів пов'язаних з національними меншинами неможливе без розгляду їх у контексті з більшовицькими експериментами в економічній і соціальній сферах, без аналізу їхніх для етнічних громад наслідків.

У запропонованому матеріалі зупинимося на висвітленні й аналізі еволюційних змін у національній політиці радянського уряду наприкінці 1920–1930-х років.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років політика коренізації, що сприяла зростанню національної самосвідомості, національному відродженню, почала здавати позиції під тиском міцніючої командно-адміністративної системи, за рамки якої вона дедалі більше виходила. Національна програма більшовиків

вступила в пряму суперечність із встановленням тоталітарної політичної системи, яка спиралася на карально-репресивні органи, зводила нанівець права союзних республік, їх етносів. Утворені спеціальні органи (ЦКНМ при ВУЦВК, бюро, відділи), їх структури на місцях проводили роботу із задоволення культурно-національних і соціальних потреб національних меншин: було відкрито національні школи, налагоджувалося видавництво газет, журналів, книг, розгорнулася цільова підготовка національних кадрів, але діяльність установ культури й освіти грубо адмініструвалася, із шкіл звільняли вчителів, із програм та підручників вилучалися твори класиків етнічних груп, закривалися костели, кірхи, церкви, арештовувалися священнослужителі й діячі національної інтелігенції, набула загальнодержавного характеру пропаганда, спрямована проти національних меншин.

Очевидним стає факт невписування роботи серед національних меншин у механізми вже досить міцної адміністративної машини. У цей період коренізація (як і українізація) стала тим підґрунтям, на якому формувався міф про «націоналізм». У Й. Сталіна була чітка мета: тримати під неослабленим контролем розвиток національних процесів, але досягти її можна було лише «борючись з крайнощами». Тому, починаючи з 1933 р., докорінно змінюється національна політика більшовиків, відбувається еволюція міжнародної та внутрішньої політики СРСР. На неї вплинула зміна влади у Німеччині, договір Польщі з Німеччиною у 1934 р., погіршення відносин СРСР з цими країнами. Розгорнута у Радянському Союзі антинімецька та антипольська пропагандистські кампанії впливали на становище населення цих національностей і в Україні.

У резолюції листопадового 1933 р. пленуму ЦК КП(б)У досить чітко вказано на те, «що для партії національна політика була й лишається зняряддям інтернаціоналізму, що кінцева її мета – встановлення комунізму та злиття всіх національностей¹. Чималі труднощі мало компартійне керівництво у формуванні нової національної політики стосовно національних меншин. Владі необхідно було показати, що серед етнічних груп України проводилася примусова українізація. Це було зробити важко, бо процеси коренізації серед представників національних меншин йшли досить успішно.

На кінець 1920-х років Й. Сталін разом зі своїми клевретами усуває з політичної арени всіх можливих опонентів й інкорпорує партійно-державне

керівництво союзних республік, проголошує та очолює «наступ соціалізму по всьому фронті». Суспільно-політичну атмосферу в державі стала визначати теза Й. Сталіна про неминуче заострення класової боротьби в ході соціалістичного будівництва і «повзучі націоналістичні ухили», першими жертвами боротьби проти яких стали націонал-комуністи, підтримкою яких генсек у свій час заручився.

На шпальтах газет усе частіше публікуються «викривальні» статті, спрямовані проти дрібно-буржуазних теорій і націоналістичних ухилів. Подібні публікації впливали з настанов партії, зокрема з рішень Другої Всеукраїнської наради по роботі з національними меншинами щодо посилення боротьби з буржуазними націоналістичними проявами та прискорення темпів будівництва соціалістичної культури².

З утвердженням тоталітарного режиму дедалі більше проявлявся штучний характер політики коренізації. Все очевиднішими ставали справжні мотиви цієї політики, особливо з перемогою Й. Сталіна у боротьбі за лідерство в партії. Усунувши з політичної арени опонентів, генсек зосередив у своїх руках фактично всі важелі влади. Тепер творцям політики коренізації загравання з національними меншинами були непотрібні, адже вони стабілізували обстановку й отримали владу на місцях. До того ж представники етнічних груп, так звані місцеві кадри, слугували у свій час своєрідним «зняряддям» для забезпечення перемоги у боротьбі за владу у партії та країні. Тепер, мабуть, як ніколи, компартійному керівництву потрібні були вірні виконавці. Тому після приїзду П. Постишева в Україну на головні ролі висувують саме тих людей, які прибули разом з ним, а також тих, хто пройшов ретельну перевірку.

Із згортанням політика коренізації вже не розглядалась як торжество ленінсько-сталінської політики партії, акцент переносився на негативні явища, пошук недоліків. На сторінках газет дедалі частіше з'являлися матеріали про «утиски» інтересів національних меншин. Так, А. Хвиля доводив, що нібито вони не мали відповідного культурного обслуговування³, а В. Затонський стверджував, що мережа шкіл в Україні була розгорнута так, що дітей національних меншин примушували навчатися в українській школі. До того ж він наголошував на «витискуванні» російської школи, недооцінці значення російської мови та культури, ігноруванні того факту, що російська мова «стала однією із

світових» і «на даному етапі є засобом культурного зв'язку у всесоюзному масштабі». Окрім того, у 1933 р. В. Затонський у статті «З питань національної політики на Україні» підкреслює, що росіяни «і за нацмен не вважали»⁴. Правда, Л. Якубова по-своєму інтерпретує цю тезу, вважаючи, що автором статті «вперше на державному рівні за всю історію коренізації було виголошено проблему росіян в Україні»⁵. Доречно було б відзначити, що росіяни і насправді уже не вважали за національну меншину, бо в Україні йшов процес зросійщення як українського населення, так і національних меншин. А це було не що інше, як трансформація етнополітики: російський народ спочатку стає немовби другою титульною нацією, а згодом і старшим братом для українського та інших народів. Тому не дивує й поява постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У «Про обов'язкове навчання російської мови в неросійських школах України» від 20 квітня 1938 р., згідно з якою з 1938-1939 навчального року планувалося збільшити кількість годин на викладання російської мови в школах республіки. З 1 вересня 1938 року викладання російської мови як навчального предмета вводилося в усіх неросійських школах України. А з 1 січня 1938 р. відповідно до рішення ЦК ВКП(б) в Україні було створено щоденну центральну російську газету – орган ЦК КП(б)У «Советская Украина» тиражем 350 000⁶. Фактично з призначенням М. Хрущова керівником КП (б)У починається не прихована русифікація всього населення України.

Зміна акцентів у національній політиці більшовиків після 1933 р. позначилася не лише припиненням українізації, але й державної підтримки культурного розвитку національних меншин. Із 1934 р. без особливого розголошення у пресі розпочалася кампанія закриття національних шкіл. Відповідно до директив ЦК ВКП(б) від 10 квітня 1938 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про реорганізацію національних шкіл в Україні», в якій вказувалося, що троцькісти, бухарінці та буржуазні націоналісти, які «орудували» в НКО УРСР, «насаджували особливі національні німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі й інші школи, перетворюючи їх в осередки буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей». А практика «насадження» національних шкіл відгороджувала дітей від радянського життя, позбавляла їх можливостей прилучатися до радянської культури та науки, а тому органи народної освіти мали «усі особливі національні школи реорганізу-

вати у радянські школи звичайного типу, ліквідувати національні відділи, відділення і класи при звичайних школах, технікумах»⁷. Робота вчителів була під постійним контролем партійних організацій та органів державної безпеки, вони першими піддавалися політичній фільтрації, перевірці на лояльність до режиму.

До того ж велася боротьба з ліквідації наслідків шкідництва та «чистки» й у технікумах (Хортицькому німецькому машинобудівельному технікумі, польських педтехнікумах у Києві та Проскуріві), інститутах (Польському педагогічному інституті, Інституті польської культури, Одеському німецькому педінституті), фабриках, заводах.

«Воргів народу» викривали і серед керівного складу національних сільрад та районів. У першу чергу це стосувалося голів та секретарів сільських рад. З особливою ретельністю різні перевірки проводились у так званій прикордонній смузі та районах компактного проживання національних меншин. До списків «ворогів народу», «шпигунів» потрапляли представники різних професій – від учителя до керівників районів та області. Лише в Одеській області, у трьох німецьких районах, всього за чотири місяці 1937 р. було звинувачено в участі у фашистських, диверсійно-повстанських організаціях 34 членів ВКП(б), більшість з яких були керівними працівниками районних органів⁸.

Історики відзначають, що партійно-державне керівництво поряд з оформленням національних районів, селищних і сільських рад намагалося очищати апарат місцевої влади від «непотрібних елементів», висувати лояльних до сталінського режиму людей, які б сприяли придушенню будь-яких антирадянських виступів етнічних груп. Тому Політбюро ЦК КП(б)У 9 грудня 1934 р. зобов'язало обкоми партії «направити в німецькі та польські райони керівних працівників обкомів для роз'яснення населенню, що радянська влада не потерпить найменших спроб антирадянської діяльності чи агітації і не зупиниться перед тим, щоб відмовити в праві проживання в СРСР, або вишле всіх осіб, які нелояльно ставляться до Радянської влади, у віддалені місця СРСР»⁹. Розрив між проголошуваними гаслами і практикою, ігнорування відповідними працівниками специфіки життя інонаціонального селянства призвели до поширення міжнаціональних конфліктів. Про такі явища в грецьких селах зауважує Л. Якубова (Наседкіна): на початку 1930-х рр. скрізь помічалися недовіра до прибулих керівників, постійні суперечки із су-

сідніми українськими селами з приводу відбирання ними грецьких земель за часів громадянської війни, конфлікти з артілями росіян, саботування політики еллінізації і татаризації. Все це було проголошено проявами вузько-грецького націоналізму¹⁰.

У цей час національні сільради та райони діяли в умовах загострення соціальної напруженості у селі, що не сприяли розвитку їх роботи з налагодження міжнаціональних відносин. Адміністративна реформа 1930 р. в Україні, перехід на триступеневу систему управління ще більше дезорганізували діяльність національних рад. Матеріали ЦКНМ цього часу прямо вказують на занепад роботи серед національних меншин, що був викликаний розформуванням округів, а відповідно, і їх виконкомів. Кадрові зміни та переміщення призвели до розшатування низового апарату, який раніше підбирався за національною ознакою відповідно до засад політики коренізації.

Про кардинальні зміни в національній політиці свідчить і прийняття у 1936 р. нової союзної Конституції, за якою національні сільради і райони втратили правові гарантії свого існування. У цій Конституції, на відміну від союзної Конституції 1924 р. та Конституції УСРР 1929 р.¹¹, окремо не означена можливість створення національними меншинами своїх адміністративно-територіальних одиниць. Таким чином ліквідовувалася правова основа існування національних сільрад та районів. Хоча пропагандистська кампанія навколо конституцій велася від імені передовиків та новаторів виробництва, стахановців заводів та ланів: гречанки Паші Ангеліної, німецької доярки Марії Епп, болгарського чабана Е. Топалова, бригадира М. Шмас та ін¹².

Історичним спрощенням було б пов'язувати згорання політики коренізації у другій половині 30-х років ХХ століття лише із свавіллям Й. Сталіна. Однією з головних причин цього була відсутність гармонійного поєднання на практиці національної та соціальної політики уряду. Адже кінець 1920-х років позначений втратою самоцінності в роботі серед інонаціонального населення, яка перетворилася у додаткове знаряддя антинародної соціальної політики. Ради поступово втрачали національні особливості й усе більше набували соціалістичного змісту, особливо в період «наступу соціалізму по всьому фронту» невід'ємною частиною якого стала колективізація.

За допомогою колгоспів влада здійснювала політику партії на селі: господарські заходи, хлібо-

заготівлю, розкуркулення. Як відомо, за постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року Україну було віднесено до групи районів, у яких колективізацію планувалося завершити восени 1931 р. або навесні 1932 р. Однак партійні лідери України спланували завершити її швидше, до осені 1930 р. Ця поспішність сприяла появі «дutih кількісних показників». Щоб досягти поставленої мети, на селян чинили грубий адміністративний тиск, а це, у свою чергу, давало відповідну реакцію – потужний опір з боку національних меншин: повстання, масові протести, намагання емігрувати з країни. Прикладом можуть слугувати масові виступи, бунти селян, зокрема у Шепетівській, Тульчинській, Кам'янець-Подільській, Могилів-Подільській та інших округах, більшість з них було придушено силою¹³. Ці події привернули увагу вищих ешелонів партійної та адміністративної влади у республіці. Керівник ДПУ В. Балицький у доповідній записці зазначає: «Наскільки був напружений стан, видно хоча б з того, що натовп чоловіків та жінок рушив до кордону для переходу у Польщу, і тільки завдяки витримці прикордонників справа обійшлася без застосування зброї. Необхідно відзначити, що були випадки, наприклад, у Куневі, звертання до прикордонників зі скаргами і на місцеву владу, і різні вигуки з натовпу проти Радянської влади»¹⁴. Досить жорстоко були придушені селянські бунти у Фрідріх-Енгельсівському німецькому районі¹⁵.

Прискорення темпів колективізації призвело до дезорганізації аграрного сектора: індивідуальні селянські господарства руйнувалися, а колгоспи технічно й організаційно були ще слабкими. У зв'язку з цим наростали кризові явища в сільському господарстві: зниження продуктивності праці, падіння валових зборів зерна та виробництва іншої сільськогосподарської продукції.

Ліквідація куркульства як класу в селах, де проживали етнічні групи (втім, як і в українських селах) набувала форми національної трагедії. У 1930 р. з'являється проект постанови, в якому наказано негайно розпочати «заходи проти кулаків з таким розрахунком, щоб до 15 березня їх в основному завершити». У першу чергу ці заходи повинні бути проведені у прикордонній смузі, округах і районах суцільної колективізації. Розкуркуленню підлягало близько 150000 господарств у всій Україні, з них близько 40 – 50 тисяч підлягали виселенню за межі України. Решта після вилучення майна розселялася в районах свого проживання¹⁶. Лише в 1931 р. було розкуркулено і виселено не менше

1/10 грецького населення. Протягом 1930-1931 рр. приблизно така ж кількість господарств була розпродана за невиконання планів хлібозаготівель. Унаслідок цього втрати трудових ресурсів лише в грецьких селах склали від 10 до 20 % їх населення¹⁷.

Для виявлення серед єврейських селян куркулів за рішенням Калініндорфського райкому партії від 21 грудня 1932 року з членів місцевого осередку ТЗЕТу, працівників бюро РПК та виконавчого комітету створювались оперативні «четвірки» (на чолі кожної стояв співробітник ДПУ). Під час проведення перевірок вони влаштовували показові процеси в єврейських колоніях над порушниками соціалістичної законності, виселяли їх за межі району. «Четвірки» провели акції в колгоспах Сталіно, Будьонний, Червона Зірка, Ленінський Вік. А в сільраді Емессовській ТЗЕТ влаштував показовий судовий процес над «кулацькими агітаторами» за масовий від'їзд переселенців.

Окрім розкуркулення, четвірки брали участь у виконанні програми хлібозаготівель. Так, за даними роботи «четвірок», радгосп Червона Зірка план хлібозаготівель у 1932 році виконав лише на 49 відсотків. Бригади КСМ та ТЗЕТу за невиконання планів хлібозаготівель заарештували голову колгоспу В. Грача. Колгосп було рекомендовано занести до когорти злісних боржників і визначено достроково стягнути з колгоспників усі борги перед державою. Заарештовано було і голову колгоспу «Ілліч» Л. Кана. Він заховав у яму для потреб колгоспників 1500 пудів хліба. Колгосп також було занесено до когорти злісних боржників. Така ж ситуація була і в інших колгоспах.

У грудні 1933 року ініціативна група ТЗЕТу Сталіндорфського району звернулася до колгоспників національних районів республіки із закликом провести у Сталіндорфі з'їзд «колгоспної заможності» з метою визначення шляхів подальшого втілення в життя цинічного гасла Сталіна «про більшовицькі колгоспи і заможних колгоспників». На тлі потворного геноциду, який забрав життя мільйонів сільських мешканців різних національностей, відвертим блюзнірством виглядали слова звернення про те, що в 1933 році «закладено міцний фундамент заможного і культурного життя», а селяни стали «заможними трудівниками колгоспних ланів». У цілому, прискорена колективізація призвела до масового збідніння і навіть голоду. У єврейських районах «склалося дуже тяжке становище в господарствах, особливо з харчуванням,

оскільки переселенець-єврей... у більшості своїй не має ніяких запасів»¹⁸.

«Куркулями» були названі жителі єврейської колонії Єфінгар на території Баштанського району Миколаївщини: Ю. Бейлін, М. Бейсік, А. Абрамович, М. Лейзер, Б. Фельдман. Вони були заарештовані органами НКВС 22 листопада 1937 р. за участь у підпільній контрреволюційній куркульській організації, за намагання розвалити порядок у колонії, дискредитувати її керівників. «Трійка» НКВС Миколаївської області винесла їм вирок – 10 років ВТГ¹⁹. За підрахунками авторів-упорядників науково-документального видання «Великий терор: Польська операція 1937–1938», у Житомирській області за «польською лінією» було засуджено за протоколами «двійки» у 1937–1938 рр. 8 027 осіб, з них розстріляно 7 140 осіб, «особливої трійки» – 2 830 осіб, з них розстріляно 2 785 осіб²⁰. Сьогодні в архівах знаходяться тисячі таких судових справ. Вони розповідають про трагічну долю представників різних націй, які були притягнуті тогочасною системою до відповідальності. У результаті каральних заходів було скалічено життя переважній частині населення, ліквідовано прошарок справжніх господарів, нанесено непоправної шкоди сільському господарству.

Незважаючи на значне скорочення рівня сільськогосподарського виробництва, плани здачі продукції державі зростали. У 1932 р. план хлібозаготівлі Україна виконати не змогла, оскільки він був нереальним. Звернемо увагу на те, як здійснювалися хлібозаготівельні кампанії в місцях компактного проживання національних меншин. Для прикладу візьмемо два листи жительки с. Калінівка Люксембургського німецького національного району О. Ф. Вельме, у яких вона сповіщає ВУЦВК про наслідки примусових хлібозаготівель та голодування в артілі «Фріш анс Верк». У своєму першому листі (18 лютого 1932 р.) вона перераховує методи щодо селян, за допомогою яких намагалися «виконати хлібозаготівлю»: «Душили їх по горлу. Побили їм морди, таскали жінок у лъох, посадили їх, роздягши, в холодне приміщення...»²¹. Рознарядки на хлібозаготівлю були настільки великими, що зерно в колгоспах виміталось під мітлу. Колгоспники, щоб вижити, змушені були їсти «хліб» із соломи та полови²².

Жорстокість, з якою проводили хлібозаготівлю в 1932 р., стала безпосередньою причиною небаченого за всю історію України голодомору

1932-1933 рр. Він не мав прямого національного забарвлення, охопив усі (і великі) і малі етнічні групи населення республіки. Автори публікацій, присвячених кооперуванню сільськогосподарського виробництва, підкреслюють, що партійно-радянське керівництво як у Москві, так і в Харкові всіляко намагалося приховати сам факт мільйонних жертв голоду від світової громадськості. Так, В. Марочко та Б. Чирко висвітлили документальні свідчення голодомору 1932-1933 рр. у єврейських, російських, німецьких селах. Авторами наведені жахливі картини тих часів у Ворошиловградській єврейській національній сільраді Сталіндорфського району, де «люди покинули просити допомоги, лежать в холодних, неопалюваних домітках та чекають смерті. У сільраді відзначено 14 випадків смерті від голоду. В цій же сільраді у колгоспника Бравермана (він сидить у Допрі за крадіжку колгоспного хліба, дружина невідомо де) в хаті лежить 4 дітей віком від 5 до 10 років, не рухаються, опухлі, з відкритими ранами, що свідчить про те, що вони розкладаються живцем»²³. Недоїдання, смерть як дорослого населення, так і дітей, навіть людодіство, мали місце в українських, польських, російських селах за умов терористичних методів здійснення в Україні сталінської економічної політики.

Прикладом відчаю та божевілля від трагедії, яка сталася з німецьким селянином Йоганом Завадським, є його лист до німецької республіканської газети «Дас Нойе Дорф» (серпень 1933 року). Автор листа пише: «У нас в СРСР найбільший у світі голод та злидні. У нашому селі (с. Морозово, Хортицького району – *Авт.*) раніше було 103 родини, а зараз залишилось тільки 18: інші загинули, причому різали та їли дітей. Я сам задушив та з'їв свою трирічну доньку»²⁴. «Підкуркульник» звинувачує у всьому радянський лад та його уряд.

У 1932 р. парторганізація Мархлевського польського району парадно звітувала про перевиконання плану хлібозаготівлі, а вже на початку 1933 р. розглядала питання «Про випадки опухання і виснаження на ґрунті голоду в районі»²⁵.

Можна здогадатися якою, ціною вдавалося досягти таких «перевиконань». Це і недоїдання, і смерть як дорослого населення, так і дітей, навіть людодіство. Конкретні факти голодомору в Мархлевському польському національному районі наводить О. Калакура. За його підрахунками, голод 1932-1933 років забрав життя не менше 80 тис. поляків України²⁶.

Будь-який опір колективізації в той час розглядався як прояв саботажу політики партії та уряду, шкідництва та ворожої діяльності, інспірованої зарубіжними центрами. Колективізація викликала наростання соціальної напруженості, яка в національних селах проходила на фоні поширення між-національних суперечок.

Досить активно карними органами велась діяльність з ліквідації наслідків шкідництва у справі колгоспного устрою. Восени 1937 р. у Кам'янець-Подільській області виконуючим обов'язки прокурора УРСР Л. Яченіним проводилося розслідування фактів незаконної ліквідації єврейських колгоспів у Ляховецькому, Теофіпольському і Шепетівському районах. Ці колгоспи були об'єднані з українськими. Так, у Ляховецькому районі єврейський колгосп «Трудове життя» був злитий з українським «Нове життя», у Теофіпольському районі національний колгосп «Спільна праця» об'єднали з колгоспом с. Таратанівка «Нове життя». Мотивом злиття колгоспів виявилася нерентабельність і відсутність перспектив росту єврейських колгоспів. Єврейський колгосп «Озет» у Шепетівському районі був злитий з «Більшовицькою правдою» на підставі постанови Шепетівської міськради від 31/І 1937 р. за мотивами, що земля, яка належить колгоспу, передається військвідділу під забудову. У знак протесту більшість членів єврейських колгоспів вийшла з них. У ході розслідування виконуючим обов'язки прокурора України було викрито тих, хто сприяв незаконному процесу об'єднання колгоспів²⁷.

Вершиною бюрократичного свавілля і беззаконня щодо німецького та польського населення стала сумнозвісна політика примусової депортації. Її здійснювали таємно. У засобах радянської масової інформації про неї не було жодного слова. Започаткувала її, по суті, постанова ЦК КП (б) У від 27 березня 1929 року «Про виселення німців з Миколаївського округу». Спочатку переселенню підлягали лише ті особи, які не виправдали довіри радянського керівництва, не підтримали колгоспного ладу²⁸. Згодом до списків переселенців занеслися практично всі німці і поляки, оскільки вони потрапляли до розряду неблагонадійних. Б.Чирко відзначає, що переселення офіційно пояснювалися причинами економічного та військово-політичного характеру, зокрема, впровадженням заходів для укріплення прикордонної смуги²⁹. Обкомам партії пропонувалося: «роз'яснити переселенцям, що вони переселяються у більш віддалені райони як

особи, які не виявили себе у зміцненні кордону та колгоспного ладу». Фактично було виселено 9470 німецьких господарств – від 37 до 47 тисяч чоловік³⁰. За підрахунками Г. Стронського, з Мархлевського польського району в 1935 – 1937 рр. до східних районів України та за її межі було переселено близько 10 тисяч польського населення³¹.

Політика переселень і депортацій у райони Сибіру, Казахстану, Середньої Азії набуває планового характеру з 1934 року. Відірвані від національних та родинних цінностей, шкіл, культових споруд, цвинтарів, німці та поляки розсіювалися на чужині невеликими групами серед інших національностей і були приречені на етнічне, фізичне винищення, насильницьку асиміляцію.

Роз'яснювати національним меншинам причину їхнього нового місця проживання передбачала таємна постанова політбюро ЦК КП(б)У від 23 січня 1935 р. «Про переселення з прикордонної смуги 8 300 господарств у зв'язку з оборонними міркуваннями і про переселення в прикордонні райони 4000 кращих колгоспників Київської і Чернігівської областей». З 20 лютого по 10 березня з прикордонних районів Київської і Вінницької об-

ластей на схід республіки були переселені 41650 осіб, або 8329 сімей, з яких близько 60% становили поляки (2886 сімей) і німці (1903 сімей)³².

У цей період на тлі масових репресій ліквідовувались національні райони та сільради, що в сою чергу призвело до припинення функціонування системи національного районування в Україні³³.

Отже, на стані національної сфери досліджуваного періоду позначилася передусім політика офіційної влади, яка здійснювалася в атмосфері підозрливості та упередженості до всіх, намаганні відшукати «націоналістів», «фашистів» у середовищі національних меншин.

Спираючись на ряд документів та наукових публікацій, ми маємо підстави констатувати, що на початку 1930-х років партійно-радянське керівництво відійшло від політики коренізації, яка з самого початку розглядалася як тимчасовий засіб для досягнення мети однієї людини – утвердження тоталітарного режиму. Ця еволюція супроводжувалася не тільки нищенням наслідків політики коренізації, а й посиленням русифікаторських тенденцій, які наприкінці 30-х років стали домінуючими як у партії, так і в суспільстві.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні (Резолюція об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У на доповідь тов. С. В. Косіора, ухвалена 22 листопада 1933 року) // Червоний шлях. – 1933. – № 8-9. – С. 265.

² Второе Всеукраинское Совещание по работе среди национальных меньшинств. 27-30 ноября 1930 года. Стенографический отчет и постановления. Москва – Харьков – Минск: Центриздат, 1931. – С. 153-154.

³ Хвиля А. Бойові завдання роботи школи / А. Хвиля // Більшовик України. – 1933. – № 11. – С. 67.

⁴ Затонський В. П. З питань національної політики на Україні / В. П. Затонський // Більшовик України. – 1933. – № 9-10. – С. 111.

⁵ Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денационалізація / Л. Д. Якубова // УІЖ. – 1998. – №1. – С. 47.

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 375, арк. 128.

⁷ Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – С. 218.

⁸ Гуцало Л.В. Репресивна політика радянської влади щодо «ворожих націй» наприкінці 30-х рр. XX ст. / Л.В. Гуцало // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Т. 8. – С. 19-21.

⁹ Національні меншини в Україні, 1920 – 1930-ті роки [Карти]: історико-картографічний атлас / Ін-т нац. відносин і політології НАН України; упоряд.: М. І. Панчук та ін. – К.: Четверта хвиля, 1996. – С. 7-8.

¹⁰ Наседкіна Л. Д. Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20 – 30-і роки) / Л. Д. Наседкіна // УІЖ. – 1992. – №6. – С. 70-71.

¹¹ История советской Конституции (в документах). 1917 – 1956 гг. / предисл. и общ. ред. С. С. Студеникина; сост.: А. А. Липатов, Н. Т. Савенков. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 517, 743-744.

¹² Гитлянский А. Национальные меньшинства в Советской Украине одобряют проект Сталинской Конституции / А. Гитлянский // Революция и национальности. – 1936. – № 9. – С. 48-51.

¹³ Єременко Т. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. XX ст. Історичні зошити Ін-ту історії України НАНУ) / Т. Єременко. – К., – 1994. – С. 40-41.

- ¹⁴ Польовий Л. П. Національні меншини українського села в умовах колективізації / Л. П. Польовий, Б. В. Чирко // УІЖ. – 1993. – №4-6. – С. 65.
- ¹⁵ Марочко В. І. Національні виміри голодомору в Україні 1932-1933 рр. (Документальна розповідь) / В. І. Марочко, Б. В. Чирко // Відродження. – 1993. – № 8. – С. 58.
- ¹⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3153, арк. 1.
- ¹⁷ Наседкина Л. Д. Социально-политическая, экономическая и культурная жизнь греческого населения Украины. 20-е – начало 30-х годов: дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02. / Лариса Дмитриевна Наседкина; Акад. наук Украины, Ин-т истории Украины. – К., 1993. – С. 159.
- ¹⁸ Журба М. А. Шестикутна зірка над полем: Життя і смерть єврейського земле облаштування в Україні (20-30-ті роки ХХ століття): монографія / М. А. Журба, В. О. Доценко. – К.: «МП Леся», 2005. – С. 121-122.
- ¹⁹ Котляр Ю. Репресії проти єврейських колоністів Півдня України в 20-30-х рр. ХХ ст. / Ю. Котляр // Восьмые Запорожские еврейские чтения. – Запорожье: Диво. – 2004. – С. 187.
- ²⁰ Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920-1938 рр. / Упоряд.: С. А. Кокін, Р. Ю. Подкур, О. С. Рубльов. – К.: Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», 2011. – С. 452.
- ²¹ Польовий Л. П. Національні меншини українського села в умовах колективізації. – С. 66.
- ²² Марочко В. І. Національні виміри голодомору в Україні 1932-1933 рр. (Документальна розповідь). – С. 59.
- ²³ Там само. – С. 63.
- ²⁴ Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття): монографія / Б. В. Чирко. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – С. 93.
- ²⁵ Єременко Т. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст. Історичні зошити Ін-ту історії України НАНУ). – С. 50.
- ²⁶ Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті – С. 245.
- ²⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7169, арк. 17-18.
- ²⁸ Панчук М. Під пресом тоталітарного режиму. Німці України в радянський період / М. Панчук, Л. Польовий // Політика і час. – 1992. – №9-10. – С. 63.
- ²⁹ Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття). – С. 144.
- ³⁰ Панчук М. пресом тоталітарного режиму. Німці України в радянський період. – С. 64.
- ³¹ Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20 -30-ті роки / Г. Стронський. – Тернопіль: Обл. друкарня. – 1992. – С. 53.
- ³² Татарінов І. Є. До питання про переселення польського та німецького населення із західного прикордоння Української РСР у 1930-х рр. / І. Є. Татарінов // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х част. Ч. 2 : у 2-х томах (Суми – Курськ, 18 квітня 2014 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, В. М. Звагельський, Р. Камберова та ін. – Суми – Курськ : СумДУ, Південно-Західний державний ун-т, 2014. – Ч. 2, Т. 1. – С. 54.
- ³³ Гуцало Л. В. Національно-територіальне районування в УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.) : монографія / Л. В. Гуцало. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 185.

Hutsalo L. V. Transformation of ethnopolitics of the Soviet government at the end of the 1920–1930-ies / Zhytomyr Ivan Franko State University.

This article analyzes the changes in the national policy of the Soviet government at the end of the 1920–1930-ies. This evolution has been accompanied by increasing Russification tendencies which in the late 30's of the XX century, became dominant in the party and in society.

Keywords: ethnopolitics, soviet authorities, ethnical (national) minorities, the policy of corenization.

Гуцало Л. В. Трансформация этнополитики советского правительства в конце 1920–1930-х гг. / Житомирский государственный университет имени Ивана Франко.

В статье проанализированы изменения в национальной политике советской власти в конце 1920–1930-х годов. Эта эволюция сопровождалась усилением русификаторских тенденций, которые в конце 30-х гг. XX века стали доминирующими как в партии, так и в обществе.

Ключевые слова: этнополитика, советская власть, этнические (национальные) меньшинства, политика коренизации.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2015

Прийнята до друку 13.04.2015